Víctor Renes
Francisco
J. Lorenzo

L'impacte de la crisi en les llars amb menors: pobresa i exclusió social en la infància

Resum

Hi ha un debat no resolt a l'entorn del significat del terme pobresa. Les diferents línies d'investigació apunten cada cop més a entendre aquest fenomen com a quelcom més que la carència material d'ingressos. La controvèrsia terminològica es deu, sobre manera, al procés de transformació en els objectius d'investigació i també al procés de canvi que es produeix a la mateixa societat. L'article analitza els fenòmens de pobresa i exclusió social tot centrant-se en les llars amb menors i en l'impacte de la crisi que s'hi detecta.

Paraules clau
Capacitat econòmica, Exclusió social, Infància, Llar, Ocupació

El impacto de la crisis en los hogares con menores: pobreza y exclusión social en la infancia

Existe un debate no resuelto en torno al significado del término pobreza. Las diferentes líneas de investigación apuntan cada vez más a entender dicho fenómeno como algo más que la carencia material de ingresos. La controversia terminológica se debe, en gran medida, al proceso de transformación en los objetivos de investigación y también al proceso de cambio que se está dando en la propia sociedad. El artículo analiza los fenómenos de pobreza y exclusión social centrándose en los hogares con menores y en el impacto de la crisis en los mismos.

Palabras clave
Capacidad económica, Empleo, Exclusión social, Hogar, Infancia

The impact of the crisis in homes with children: poverty and social exclusion in childhood

There is an ongoing debate on the meaning of the term poverty. There are several lines of research that point more strongly towards understanding the phenomenon as something more than a material lack of income. The controversy over the terminology is largely due to a change in research objectives, in addition to a changing society. The article analyses the phenomena of poverty and social exclusion by focusing on homes with children and the impact of the crisis on these.

Key words
Financial capacity, Employment, Social exclusion, Home, Childhood

Autor: Víctor Renes, Francisco J. Lorenzo

Títol: L'impacte de la crisi en les llars amb menors: pobresa i exclusió social en la infància

Referència: Educació Social, núm. 46, p29 p47.

Adreça professional: Víctor Renes VRENES.SSGG@caritas.es
Francisco J. Lorenzo - Fundación FOESSA

Conceptualització dels fenòmens pobresa i exclusió social

Hi ha un debat encara no resolt a l'entorn del significat del terme pobresa. Si bé les diferents línies d'investigació apunten cada cop més a entendre aquest fenomen com a quelcom més que la carència material d'ingressos[1], de manera generalitzada, els indicadors utilitzats per al seu estudi són essencialment monetaris.

Aquesta controvèrsia terminològica és deguda, en gran mesura, al procés de transformació en els objectius d'investigació i també al procés de canvi que es va donant en la mateixa societat.

Per una banda, en parlar de pobresa, hem de tenir en compte el seu caràcter estructural, multifactorial i multidimensional[2], tal com es dedueix de la següent definició: "*la situació de persones, famílies i grups, els recursos econòmics, socials i culturals dels quals són tan limitats que els exclouen de la manera de vida que es considera acceptable en la societat en què viuen*[3]".

Per l'altra, no hem d'obviar que l'ONU estableix el llindar de pobresa extrema en 1 dòlar diari per persona, i que, malgrat que parlar de pobresa en països amb un elevat nivell de desenvolupament comporta adoptar una mirada en termes de pobresa relativa, l'indicador utilitzat és un indicador estadístic elaborat a partir dels "ingressos nets mitjans, prenent com a base la llar segons l'escala de l'OCDE (ingressos equivalents) i que se sol denominar "Llindar de risc de pobresa[4]".

Malgrat l'existència d'aquest conflicte – entre concepte i medició –, és imprescindible afirmar que la definició d'un llindar de pobresa, i els indicadors estadístics, són útils quan es comparen països i regions. Però és equívoc si l'estudi de la pobresa resta reduït a aquests, ja que pot evitar la pregunta pel sentit mateix d'aquest fenomen.

Per això, i amb ganes de transcendir en l'anàlisi a través d'un fenomen més ampli capaç de recollir totes (o almenys la majoria) les dimensions que caracteritzin la realitat d'aquelles persones que es troben en situació de desavantatge social en relació amb la resta de la població, es fa referència al terme **exclusió social**.

Serge Paugam[5] basteix un pont entre els dos termes, fent entendre la pobresa com una relació social: la relació d'assistència —i per tant d'interdependència— entre els pobres i la societat de la qual formen part[6].

És la tradició francesa d'anàlisi sociològica, la promotora del terme exclusió social, que entén que és un procés social de pèrdua d'integració que inclou la falta d'ingressos i l'allunyament del mercat de treball, a més d'un descens significatiu en la participació social, cosa que comporta una pèrdua de drets socials[7]". En parlar de procés (en comptes d'utilitzar un terme més estàtic com

"situació") es destaca l'existència d'itineraris, és a dir, es tracta d'entendre l'exclusió social no com una situació de desigualtat que afecta un grup de persones amb característiques diferents a la població majoritària, sinó "com un procés d'allunyament d'alguns individus, territoris o grups del centre de la societat" (Subirats, 2006). Es fa referència, per tant, a l'acumulació de barreres en diferents àmbits així com a la limitació d'oportunitats d'accés a mecanismes de protecció, ja que parlem d'una triple carència en la qual els seus elements es troben interrelacionats[8]: no tenir (carència de béns i serveis), no fer (dependència) i no estar (aïllament). De manera semblant a com passa amb la pobresa, entendre l'exclusió social suposa incorporar una perspectiva complexa d'anàlisi en la qual a més del seu caràcter de procés, hem de tenir en compte diversos elements que la doten d'una naturalesa multidimensional i estructural[9]. Des d'aquesta concepció, es dedueix també que l'exclusió és un fenomen que es presenta amb diferents intensitats en funció d'algunes dimensions.

Hi ha diversos apropaments conceptuals que ens permeten identificar els processos i els fenòmens als quals ens referim, i dibuixar l'espai de l'exclusió (Robert Castel, 1997; García Serrano i Malo, 2001; Tezanos, 2001; Pérez Yruela, Rodríguez Cabrero i Trujillo, 2004; Poggi, 2004; Subirats, 2005; Paugam, 2007…). En tots ells, l'existència de diversos espais a l'entorn del concepte d'exclusió i de la complexitat d'aquest fenomen, fa que es puguin establir diferents dimensions analítiques; aquest és el cas de les proposades recentment per Laparra i Pérez (2008a) per a l'*Informe sobre exclusión y desarrollo social en España*[10] (VI Informe FOESSA):

Es tracta d'entendre l'exclusió social com un procés d'allunyament d'alguns individus, territoris o grups del centre de la societat

Quadre 1. Dimensions de l'exclusió

	Eixos	Dimensions	Aspectes
Econòmic	Participació en la producció	Exclusió de la relació salarial normalitzada	
	Participació en el consum	Pobresa econòmica	Privació
Polític	Ciutadania política	Accés efectiu als drets polítics	Abstencionisme i passivitat política
	Ciutadania social	Accés limitat als sistemes de protecció social: sanitat, habitatge i educació	
Social (relacional)	Absència de vincles socials	Aïllament social, falta de suports socials	
	Relacions socials "perverses"	Integració en xarxes socials "desviades"	Conflictivitat social (conductes anòmiques) i familiar (violència domèstica)

La pobresa i l'exclusió social a Espanya

Malgrat l'existència de límits en els estudis de pobresa tal como assenyalen, entre altres autors, Ayala, Martínez i Sastre[11], podem afirmar que, en les últimes dècades, la pobresa va tenint una incidència notable en la societat espanyola segons les dades ofertes per l'INE – a partir de la *Encuesta de Condiciones de Vida* (ECV) – tal com es recull en la Taula 1.

Taula1. Taxes de pobresa relativa (% d'individus pobres)

2004	2005	2006	2007	2008	2009
19,9	19,8	19,9	19,7	19,6	19,5

Font: elaboració pròpia - ECV 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 i avanç 2009.

Les diferents investigacions realitzades per a l'elaboració de l'***Informe sobre exclusión y desarrollo social en España*** (VI Informe FOESSA), fan palesa que, des de mitjan la dècada dels noranta, l'evolució de la pobresa ve marcada pel truncament del procés de reducció continuat que s'anava produint des dels anys setanta (al llarg dels últims deu anys, els llindars de pobresa es mantenen estadísticament estables a l'entorn del 19,7% de població sota el llindar de pobresa relativa). A més, roman enquistat en l'estructura social espanyola un segment de població en situació de pobresa extrema. Aquest és comprès entre el 2,6% i el 3,9% de la població, en funció del llindar considerat (25 o 30% de la renda mitjana).

La pobresa hem de comprendre que és un fenomen estructural i complex la causalitat del qual no es pot remetre a un únic element

Per tal de conèixer l'extensió i la intensitat de la pobresa – i la relació existent entre els diversos factors que la generen – hem de comprendre que és un fenomen estructural i complex la causalitat del qual no es pot remetre a un únic element, ni tampoc a atribucions individuals. Esmentem tres factors que podem considerar destacats:

Ocupació: la falta d'ocupació es considera un factor de risc de cara a formar part d'aquelles llars que es troben situades sota el llindar de risc de pobresa (segons la ECV 2008, entre la població parada i l'ocupada, hi ha una diferència de més de 27 punts percentuals en la taxa de risc de pobresa). Tendències similars s'observen en l'anàlisi comparativa d'altres variables que van relacionades amb el lloc ocupat dins del mercat laboral. Així, per exemple, tant la població menor de 16 anys com la més gran de 65 (les dues fora del mercat laboral), presenten taxes molt superiors a la mitjana (24 i 27,6% respectivament)[12]. Igualment passa amb les dones, que presenten taxes superiors en tots los rangs d'edats (*feminització* de la pobresa en gran mesura per la seva posició desigual dins del mercat laboral).

Resulta dimensionar determinats processos que s'han viscut a Espanya els últims 3 anys, en relació amb l'ocupació a través d'alguns indicadors: incre-

ment de la taxa d'atur fins a superar el 20%, increment de la taxa d'atur de la persona de referència a la llar fins assolir el 15%, un 7,5% de les llars amb tots els actius en atur, un 2,5% de llars sense ingressos[13]…

Però l'exclusió del mercat laboral no esgota el binomi ocupació-pobresa ja que hem de contemplar també els anomenats "treballadors pobres" (segons dades d'EUROSTAT el 8,5% dels treballadors de la UE es troben sota el llindar de pobresa, atrapats en ocupacions precàries, mal remunerats, poc qualificats i amb una elevada taxa d'eventualitat). Alguns estudis assenyalen que a Espanya, aquesta xifra se situa al 10% i, amb la crisi, pot haver assolit el 12%.

Un apropament a aquesta situació des de l'anvers – no des de l'indicador d'ocupació, sinó des del de pobresa – constata a través de les dades de l'ECV 2008 (Taula 2), que el 30% de la població situada sota el llindar de pobresa es troba ocupada mentre que per a la població general parlem del 60% segons l'*Encuesta de Población Activa* de l'INE.

Taula 2. Distribució de la població total i de la població en la pobresa desglossada per situacions professionals més freqüents i sexe (%)

	Població en la pobresa			**Població total**		
	Ambdós sexes	Homes	Dones	Ambdós sexes	Homes	Dones
Total	100	100	100	100	100	100
Ocupat	30,4	43,5	19,7	54	64,5	43,9
Assalariat	17,1	22,4	12,8	45,7	53,2	38,5
Empresari	13,3	21,1	6,8	8,3	11,2	5,4
Aturat	11,7	13,2	10,5	5,9	4,9	6,8
Retirat	17	26,5	9,2	14,9	19,6	10,3
Altra inactivitat	40,9	16,8	60,7	25,3	11	39

Font: INE. ECV 2008

Semblantment, hi ha una relació directa entre l'aspecte educatiu i el futur accés al món laboral, per la qual cosa resulta senzill constatar que la relació entre el nivell educatiu del sustentador principal de la llar i el risc de pobresa és inversament proporcional (Taula 3).

Taula 3. Adults situats per sota el llindar de la pobresa per nivell de formació

Nivell de formació	**%**
Educació primària o inferior	29,3
Educació secundària primera etapa	20,6
Educació secundària segona etapa	13,5
Educació superior	8,2
No consta	31,4

Font: INE. ECV 2008

Tipus de llar: Hi ha diferències considerables pel que fa a la taxa de pobresa i al nombre de membres que conformen una llar. Així, les llars petites (1 membre) o les molt grans (5 membres o més) presenten taxes de pobresa més elevades que la mitjana.

Taula 4. Persones situades per sota del llindar de la pobresa per mida de la llar

Mida de la llar	%
1 membre	31,7
2 membres	20,4
3 membres	14,7
4 membres	17,9
5 membres o més	29,5

Font: INE. ECV 2008

Pel que fa a la composició de les llars, cal destacar aquelles compostes per una persona de 65 o més anys, així com les llars monoparentals amb fill a càrrec o aquelles en les quals hi ha almenys 3 menors. Totes elles presenten taxes de pobresa elevades. A la llum de les dades comentades, avancem que aquestes dues últimes tipologies (família nombrosa i *monomarentals*[14] amb menor a càrrec) suposen la concreció de la pobresa infantil a Espanya.

Taula 5. Taxa de risc de pobresa per tipus de llar

Tipus de llar	%
Una persona menor 65 anys	20,1
Una persona de 65 o més	44,1
2 adults, els dos menors de 65 anys	12,1
2 adults, almenys 1 de 65 anys o més	29,6
Altres llars sense fills dependents a càrrec	10,8
1 adult amb almenys 1 fill dependent a càrrec	38,2
2 adults amb 1 fill dependent a càrrec	15,5
2 adults amb 2 fills dependents	21,8
2 adults amb 3 o més fills dependents a càrrec	44,4
Altres llars amb fills dependents a càrrec	21,6
Una persona, home	21,0
Una persona, dona	40,2
Una persona, total	31,7
Llars sense fills dependents a càrrec	17,5
Llars amb fills dependents a càrrec	21,7

Font: INE. ECV 2008

Dimensió territorial: l'existència de diferències territorials ens remet a la incidència de diversos factors com les polítiques de desenvolupament d'un país, la capacitat de generació d'ocupació dins de determinats mercats o el grau de compromís dels diferents governs en matèria de reducció de la pobresa. En aquest sentit les diferents mesures que configuren el sistema de protecció social d'un Estat (o fins i tot d'una CCAA en el cas d'Espanya) són

fonamentals a l'hora de reduir el nombre de persones situat sota el llindar de pobresa.

D'acord amb les dades facilitades per EUROSTAT el 2010, la taxa de risc de pobresa per al conjunt de la Unió Europea se situa a l'entorn del 15 – 16% (aproximadament 84 milions d'europeus pobres), cosa que situa Espanya dins del bloc de països amb les taxes més elevades. Les dades recollides a l'*Encuesta de Condiciones de Vida* realitzada per l'INE, relatius a l'interior de les nostres fronteres, revelen també importants diferències territorials (mentre que la taxa de pobresa d'Extremadura supera el 39%, la de Navarra se situa al 6,5%).

La taxa de risc de pobresa per al conjunt de la Unió Europea se situa a l'entorn del 15 – 16%

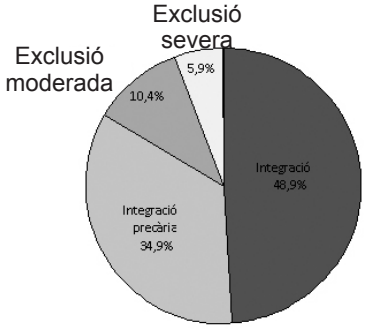
Tenint en compte aquesta perspectiva cal prestar atenció especialment en l'efecte d'estigma d'alguns territoris en els quals es concreten problemàtiques, absència de recursos i de polítiques socials, fragilitat en el teixit econòmic productiu… duent a terme un procés de dualització d'aquells (i dels subjectes que els habiten).

Exclusió social. Malgrat les limitacions expressades (relatives a l'anàlisi duta a terme a partir d'un llindar monetari, excessivament "rígid"), les anàlisis de pobresa aporten una imatge sintètica de la realitat molt representativa a l'hora d'estudiar determinades situacions i processos.

Procedir de manera anàloga en relació amb l'exclusió social, tradicionalment ha resultat un repte difícilment abordable. L'absència d'un índex sòlid capaç d'establir un llindar comparatiu, ha impedit realitzar les operacions necessàries per calcular la taxa d'exclusió d'un país o una regió concreta.

En aquest sentit, els treballs recollits en el ja esmentat VI Informe FOESSA de 2008, suposen un avenç considerable ja que, a partir de l'establiment de 35 indicadors[15], agrupats en tres eixos (Quadre 1), s'estableixen quatre categories diferents: Integració – Integració precària – Exclusió moderada[16] – Exclusió severa.

Gràfic 1. Distribució de les llars espanyoles segons el seu nivell d'integració social (%)

Font: Laparra (2010)

A la llum d'aquestes dades, podem veure que la incidència dels diversos processos de vulnerabilitat o precarietat social es mostra amb una especial amplitud en la societat espanyola ja que únicament el 48,9% de la població s'hi troba al marge (integració plena).

L'exclusió social presenta diversos graus: el 10,4% de les llars es troba en situació d'exclusió moderada i el 5,9% en exclusió severa (amb índexs superiors a 4 punts, el doble del llindar establert).

Per la seva banda, en situació d'integració precària s'hi troba el 34,9% de les llars, les quals s'aproximen a una zona de vulnerabilitat que les fa sensibles a possibles canvis de cicle econòmic o del mercat de treball.

Segons es recull en aquest estudi, hi ha tres elements destacables:

- La incidència de l'exclusió social en tot tipus de llars, i en tot tipus de territoris, tot i que amb intensitats diferents.
- L'extraordinària rellevància d'algunes variables associades a l'exclusió
- Les diferències de perfil entre els sectors afectats per l'exclusió més severa i aquells que s'enfronten a situacions de precarietat social més o menys intensa.

La pobresa i l'exclusió social en les llars amb menors

Segons la definició elaborada per la Convenció sobre els Drets de l'Infant[17], en vigor des del 2 de setembre de 1990, "*s'entén per nen tot ésser humà menor de divuit anys d'edat, llevat que, en virtut de la llei que li sigui aplicable, hagi assolit abans la majoria d'edat*".

Durant l'última dècada s'ha produït a Espanya un nivell de creixement econòmic sostingut per damunt de la mitjana europea. Malgrat això, la pobresa infantil i juvenil "*ha ressorgit, quan hom creia ja un fenomen extingit*[18]". Però aquesta preocupació és compartida dins l'àmbit de la UE. Per això, no és estrany que sigui un tema amb una certa presència en l'agenda dels diferents governs[19].

Hi ha una forta relació entre la despesa en polítiques familiars i la major o menor incidència de la pobresa infantil

El diferent grau de compromís polític[20] explica en gran mesura l'existència de diferències en les taxes de pobresa infantil ja que hi ha una forta relació entre la despesa en polítiques familiars i la major o menor incidència de la pobresa infantil[21].

Segons assenyalen alguns estudis, Espanya és un dels països on no s'han dissenyat programes específics en aquesta matèria[22]. Així, en mantenir una despesa quatre vegades inferior que la mitjana europea, es constata que, almenys un de cada quatre menors, viu en llars situades per sota del llindar de risc de pobresa (Taula 6).

Taula 6. Taxa de pobresa infantil amb desglossament per grups d'edat (%)

	Llindar = 60% mitjana			
	Nens	**Adults**	**Gent gran**	**Total**
Alemanya	11,5%	9,9%	12,7%	10,7%
Àustria	11,8%	8,4%	23,9%	11,4%
Bèlgica	11,3%	10,8%	26,9%	13,7%
Dinamarca	5,3%	8,2%	31,2%	10,9%
Espanya	25,5%	16,1%	23,0%	19,0%
Finlàndia	5,4%	10,9%	25,6%	11,9%
França	16,3%	12,9%	20,1%	14,8%
Grècia	17,3%	17,0%	34,2%	20,5%
Holanda	15,5%	10,5%	4,2%	10,8%
Irlanda	23,9%	15,3%	46,2%	21,0%
Itàlia	24,9%	18,3%	18,5%	19,5%
Luxemburg	17,4%	10,9%	7,7%	11,8%
Portugal	23,5%	14,8%	29,8%	18,9%
R. Unit	21,6%	12,5%	26,6%	17,0%
Suècia	9,0%	10,8%	10,2%	10,3%

Font: Ayala, Martínez i Sastre (2006)

Els informes recents d'EUROSTAT destaquen també les diferències existents per països així com per tipus de llars amb menors a càrrec[23]. En el cas d'Espanya, són les famílies monoparentals i les nombroses els tipus de llar més vulnerables davant del risc de la pobresa i l'exclusió.
En el cas de la monoparentalitat es deu, entre altres coses, al deteriorament de la capacitat econòmica de la llar després del divorci, ja que "les pensions de manutenció del progenitor absent tenen un impacte limitat sobre els recursos disponibles"[24]. Al seu torn, en aquest tipus de llars hi ha una sèrie de carències no relacionades amb els aspectes més econòmics, sinó amb els afectius. Aquests són dèficits que provenen del temps que els fills de pares separats o divorciats passen amb els progenitors que abandonen la llar.

En el procés de transmissió intergeneracional de la pobresa, l'acumulació de factors té una importància capital ja que aquests tendeixen a consolidar-se en el temps (menys recursos i capital més limitat per generar ingressos i atendre els menors, influència en els rendiments acadèmics o els anys d'escolarització, dificultat d'inserció en el mercat de treball…)[25]

Però la composició de la llar no és l'únic element destacable a l'hora d'entendre determinats processos empobridors i/o excloents. Partint dels eixos establerts en el *Quadre 1* podem identificar algunes situacions que, en llars amb menors, poden desencadenar riscos concrets:

Gràfic 2. Situacions d'exclusió i riscs en les llars amb menors

ECONÒMIC Desocupació Inactivitat econòmica Aturats desanimats (OCDE) Ocupació precària	▶	Ingressos insuficients Privació Desplaçaments territorials Deteriorament de les relacions en la llar
POLÍTIC No escolarització Abandonament escolar Fracàs escolar Barreres culturals (població immigrant) Accés a l'habitatge Infrahabitatge o habitatge en estat precari Condicions adequades d'habitabilitat Protecció social insuficient Accés als serveis socials	▶	Futur laboral Desenvolupament de capacitats culturals Afecció sobre l'estat de salut (humitats, temperatura…) Afecció sobre el desenvolupament psicològic (falta de seguretat, amuntegament…) Afecció sobre les relacions familiars (falta d'intimitat, visualització de conflictes…) Concentració territorial de problemàtiques
SOCIAL - RELACIONAL Fragilitat relacional. Conflictes familiars Maltractes físics Maltractes psicològics Menors institucionalitzats	▶	Falta d'afecte i d'atenció als menors Abandonament físic i/o afectiu Aprenentatge adquirit de cara a la vida adulta. Afecció sobre els processos de socialització Afecció sobre el benestar corporal Víctimes indirectes per presència Abandonament de lal llar familiar Afecció sobre el desenvolupament de recursos i capacitats pròpies

Font: Elaboració pròpia

De forma comparativa, en relació amb el total de llars a Espanya, ens trobem que aquells que tenen menors presenten un més gran risc d'exclusió social que els qui no en tenen.

Taula 7. Llars en situació d'exclusió social (%)

2007	TOTAL	amb menors
Exclusió moderada	10,4	12,6
Exclusió severa	5,9	6,6
Total exclusió	16,3	19,2

Font: Laparra (2010)

Però tal com hem assenyalat fins ara, les dades utilitzades en termes d'anàlisi de la pobresa (ECV 2008 i avanç d'ECV 2009)[26] i de l'exclusió social (*Encuesta FOESSA* 2007) són anteriors als canvis produïts en aquesta època recent de crisi. La pregunta que sorgeix és, en quina mesura haurà afectat aquesta crisi a les llars amb menors?

L' impacte de la crisi en les llars amb menors

En un context de crisi com en què actualment ens trobem, l'increment de desocupació va generant conseqüències directes en relació amb els processos d'empobriment i exclusió social de les llars[27]. Gràcies a les dades de l'*Encuesta FOESSA 2009*[28] s'han pogut observar els primers canvis ocasionats en les llars espanyoles. Si fem ara una comparativa de la distribució actual de les llars espanyoles – segons el seu nivell d'integració – amb els resultats de 2007, obtenim diferències considerables:

Taula 8. Comparativa de la distribució de les llars espanyoles segons el seu nivell d'integració social

	2007	2009
Integrat	48,9	35,2
Integració precària	34,9	46,3
Exclusió moderada	10,4	12,9
Exclusió severa	5,9	5,7

Font: Laparra (2010).

Després de dos anys de crisi, s'ha produït una disminució considerable en el grup de persones que podíem considerar en integració plena

Constatem, de forma similar a com passa en estudiar la pobresa, que després de dos anys de crisi, s'ha produït una disminució considerable en el grup de persones que podíem considerar en integració plena. De forma proporcional ha crescut el nombre de llars en situació d'Integració precària, és a dir, aquests dos anys han desplaçat un elevat percentatge de llars a la zona de vulnerabilitat, a la frontera imaginària que hi ha entre la integració i l'exclusió social. També s'ha produït un increment – molt més petit – de llars en la zona d'Exclusió moderada (del 10,4 al 12,9%). Per últim, assen-

yalar que el percentatge d'exclusió severa gairebé no s'ha modificat, per la qual cosa els efectes de precarietat i vulnerabilitat de la crisi encara no s'han manifestat en el seu grau extrem.

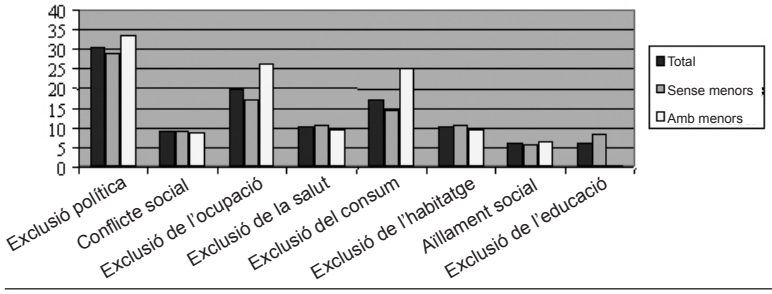
Una comparativa entre llars amb i sense menors, en relació amb els eixos i dimensions de l'exclusió, fan palès, en primer lloc, que és la desocupació el factor que ha colpejat de forma més intensa les llars espanyoles; amb una més gran virulència encara, si ens referim a aquells que tenen menors.

Taula 9. Llars afectades per les dimensions de l'exclusió social (%)

	TOTAL	Sense menors	Amb menors
Exclusió de l'ocupació	30,2	28,9	33,8
Exclusió del consum	9	9,1	8,7
Exclusió política	19,6	17	26,4
Exclusió de l'educació	10,5	10,8	9,8
Exclusió de l'habitatge	17,5	14,6	25,3
Exclusió de la salut	10,4	10,6	9,8
Conflicte social	6	5,7	6,8
Aïllament social	6	8,2	0,3

Font: Elaboració pròpia a partir d'*Encuesta FOESS*A 2009.

Gràfic 3. Llars afectades per les dimensions de l'exclusió social (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de la *Encuesta FOESSA 2009*.

Les llars amb menors també es troben en pitjor situació que la població total

Pel que fa a la resta d'eixos, cal esmentar que en tots ells es produeix una més gran afecció a les llars amb menors (especialment en el ja esmentat d'ocupació i en el d'habitatge) amb algunes excepcions: incidència lleugerament menor en l'exclusió en el consum i en l'exclusió en la salut.

Els factors relacionals agafen un protagonisme destacat en les llars amb menors ja que abracen múltiples aspectes de la vida que intervenen en el desenvolupament personal, social i cultural dels menors. Segons les dades extretes de l'*Encuesta FOESSA 2009*, trobem que pel que fa al conflicte social, les llars amb menors també es troben en pitjor situació que la població total; En

canvi presenten menors problemes d'aïllament, especialment en allò referit a l'existència de relacions dolentes o molt dolentes dins la llar.

Aprofundint una mica més en l'eix relacional, i comparant-lo amb la mitjana, veiem que:

Les relacions dins la llar i de l'àmbit laboral, són millors
Són similars (amb gairebé sense diferències) quan ens referim a altres familiars i als amics.
I són pitjors dins del veïnatge.

Taula 10. Qualitat en les relaciones socials

Amb membres de la llar	**Total**	**Sense menors**	**Amb menors**
No en té	0,2	0,2	0,2
Dolentes	0,7	0,8	0,5
Bones	80,6	73,7	98,8
No escau	18,5	25,3	0,5
Amb altres familiats	**Total**	**Sense Menors**	**Amb Menors**
No en té	1,2	1	1,5
Dolentes	1,8	1,8	1,5
Bones	95,9	96	95,8
No escau	1,1	1,2	1,2
Amb amistats	**Total**	**Sense Menors**	**Amb Menors**
No en té	0,7	0,7	0,9
Dolentes	0,9	1	0,8
Bones	97,2	97,1	97,5
No escau	1,2	1,3	0,8
Amb veïnatge	**Total**	**Sense menors**	**Amb menors**
No en té	3,1	3,1	3,1
Dolentes	3,0	2,8	3,4
Bones	91,4	91,4	91,5
No escau	2,2	2,7	2
Al treball	**Total**	**Sense Menors**	**Amb Menors**
No en té	0,3	0,3	0,3
Dolentes	0,5	0,4	0,5
Bones	31,6	26,8	44,4
No escau	67,6	72,5	54,8

Font: Elaboració pròpia a partir d'*Encuesta FOESSA 2009*.

Per últim, i per acabar, assenyalar l'existència de quatre tipus d'itineraris dins de l'espai de la Integració-Exclusió social (Integració estable, integració positiva, caigudes a l'exclusió i no superen l'exclusió). En aquest sentit,

cal esmentar que no es constaten diferències significatives entre les llars amb i sense menors, amb una excepció: les llars amb menors que no aconsegueixen superar la seva situació d'exclusió suposen el 8,4% del total mentre que en el cas de les llars sense menors, aquesta situació afecta el 4,6%; o dit d'una altra manera, resulta més complicat sortir de l'exclusió a aquelles llars que tenen menors.

Taula 11. Itineraris en l'espai de la Integració-Exclusió

	TOTAL	Sense menors	Amb menors
Integració estable	71,1	71,7	69,8
Integració positiva	10,6	10,6	10,7
Caigudes a l'exclusió	12,6	13,1	11,2
No superen l'exclusió	5,7	4,6	8,4

Font: Elaboració pròpia a partir de la mostra comuna de l'*Encuesta FOESSA* 2007 y 009.

En termes generals, podem dir que, si bé, en el darrer any, el 52,3% de les llars han experimentat un empitjorament del seu nivell de vida, en el cas de llars amb menors, hem de parlar de gairebé el 58%. Per la seva banda, entre els qui expressen que el seu nivell de vida ha millorat, la població general fa referència a un 4,7% sent el percentatge de les llars amb menors, 4,3.

Taula 12. En comparació amb l'últim any el seu nivell de vida ha… (%)

	TOTAL	Sense menors	Amb menors
Empitjorat molt	25,2	22,8	31,6
Empitjorat poc	27,1	27,5	26,3
Romàs igual	42,7	44,8	37,4
Millorat poc	3,6	3,6	3,4
Millorat molt	1,1	1,3	0,9

Font: Elaboració pròpia a partir d'*Encuesta FOESSA 2009*

Quan es tracta de respondre a la intensitat amb la qual la crisi ha afectat la seva situació econòmica, les diferències es fan més grans: el 49% de la població palesa que la seva situació s'ha vist afectada (molt o força) sent el 60% per a les llars amb menors.

Taula 13. Com creu que ha afectat la crisi la situació econòmica de la seva llar? (%)

	TOTAL	Sense menors	Amb menors
Li ha afectat molt	21,6	18,4	30,1
Li ha afectat bastant	27,4	26,7	29,9
Li ha afectat poc	35,8	37,6	31,3
No li ha afectat gens	14,7	17,3	8,7

Font: Elaboració pròpia a partir d'*Encuesta FOESSA 2009*

En termes de pobresa relativa. Si bé, al 2007 teníem gairebé el 81% de les llars situades per damunt del llindar de pobresa[29], dos anys més tard, aquest percentatge s'ha vist reduït en més d'un 3%.

Taula 14. Comparativa de llars situades per sota del llindar de la pobresa

	2007	2009
No pobres	80,7	77,3
Pobresa moderada	16,0	19,6
Pobresa severa	3,3	3,1

Font: Laparra (2010)

I, si analitzem quines dificultats concretes que han patit en els últims anys, com a conseqüència de la seva situació econòmica, observem que en pràcticament tots els problemes recollits a l'enquesta, es donen en gran manera en aquelles llars que compten amb menors.

Taula 15. Comparativa d'afecció de determinats problemes per causes econòmiques

	TOTAL	Sense menors	Amb menors
Avisos de tallada de llum, aigua o telèfon	10,7	8	16,3
Lletres o lloguers impagats	7,9	6	12,9
Sofrir algun tipus d'amenaça o expulsió del seu habitatge	3,7	2,5	6,7
Reduir les despeses en alimentació	29,6	26,8	37,1
Reduir les despeses en vestit i calçat	43,5	39,8	53,3
Reduir les despeses fixes de la casa	36,6	34	43,4
Reduir les despeses de telèfon, televisió, internet	39,1	35,3	49,1
Reducció d'activitats d'oci	44,2	39,6	56,4
Necessitat de demanar ajuda econòmica a parents/amics	14,8	11,8	22,8
Necessitat de demanar ajuda econòmica a una institució	7,5	5,7	12,4
Abandonament del procés educatiu	1,6	1,4	2
Canvi d'habitatge	3,2	3,3	2,8
Pèrdua de relacions socials habituals	3,8	3,4	5
Tornar a viure a casa dels meus pares	1,7	1,3	2,7
Compartir pis amb persona sense parentiu	2,4	2,6	1,7
Llogar alguna habitació a altres	2,2	2,3	2,1
Necessitat de recórrer a rober o similars	3,2	2,3	5,8
Deixar d'usar transport public	3,8	3,1	5,9
Deixar de comprar medicines/seguir tractament	2,7	2,3	3,6
No portar una dieta adequada	5	4,4	6,8
Canviar de ciutat per a recerca d'ocupació	2,1	2	2,6

Reduir pagaments/ajudes que realitzava a altres persones	5,3	4,6	7,1
Recórrer als estalvis per cobrir les despeses	17,3	14,2	25,6
Vendre propietats o béns per cobrir les despeses	2,1	1,8	2,9

Font: Elaboració pròpia a partir d'*Encuesta FOESSA 2009*

En resum, podem afirmar que la crisi té en les llars amb menors un impacte encara més significatiu que per a la població en general. Aquest impacte no tan sols es refereix a renda (pobresa relativa) o a indicadors de privació (problemes pel que fa a condicions de vida), sinó també en termes d'exclusió social, amb una única excepció: la presència de conflictes greus o d'aïllament dins la llar, es dóna menys a les llars amb menors.

Víctor Renes Ayala
Coordinador de l'Equip d'Estudis de *Cáritas Española*
Francisco J. Lorenzo Gilsanz
Tècnic d'Estudis de la *Fundación FOESSA*

Bibliografia

Ayala Cañón, L.; Martínez López, R.; Sastre García, M. (2006), *Familia, infancia y privación social*. Estudio de las situaciones de pobreza en la infancia. Colección de Estudios, Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.
Bradshaw, J.; Hoelscher, P.; Richardson, D. (2007), An Index of Child Well-being in the European Union en Social Indicators Research, 80. Springer Netherlands.
Caixa Catalunya (2008), Informe de la Inclusión Social en España 2008. Fundació Caixa Catalunya. Barcelona.
Caixa Catalunya (2009), Informe de la Inclusión Social en España 2009. Fundació Caixa Catalunya. Barcelona.
Cantó, O.; Mercader, M. (2000), "La pobreza infantil en España: alcance, evolución y duración". *Economic and Social Policy* nº66.
Castel, R. (1997), *La metamorfosis de la cuestión social: una crónica del salariado*. Paidós. Barcelona.
Flaquer, L.; Almeda, E.; Navarro-Varas, L. (2006), *Monoparentalidad e infancia*. Colección Estudios Sociales, 20. Obra Social, Fundación "la Caixa". Barcelona.
Frazer, H,; Marlier, E. (2007), *Tackling child poverty and promoting the social inclusion of children in the EU*. European Commission. DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
García, C.; Malo, M. A; Rodríguez, G. (2001), "Un intento de medición de la vulnerabilidad ante la exclusión social". Documento de trabajo, 13. CSIC. Unidad de Políticas Comparadas. Madrid.

Laparra, M. (2005), "Una perspectiva de conjunto sobre el espacio social de la exclusión: El caso de Navarra en el contexto español de precariedad integrada". CSIC. Unidad de Políticas Comparadas. Documento de trabajo, 00. Madrid.

Laparra, M. (2007a), *La construcción del empleo precario. Dimensiones, causas y tendencias de la precariedad laboral*. Colección Estudios, 15, Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.

Laparra, M.; Obradors, A; Pérez, B; Pérez Yruela, M; Renes, V; Sarasa, S; Subirats, J.; Trujillo, M. (2007b), "Una propuesta de consenso sobre el concepto de exclusión. Implicaciones metodológicas", en *Revista Española del Tercer Sector*, 5. Fundación Luis Vives. Madrid.

Laparra, M.; Pérez, B. (coords). (2008a), "La exclusión social en España: un espacio diverso y disperso en intensa transformación", en **Renes, V**. "VI Informe sobre exclusión y desarrollo social". Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.

Laparra, M.; Pérez, B. (coords). (2008b), *La exclusión social en España: un espacio diverso y disperso en intensa transformación*. Colección Estudios, 24, Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.

Laparra, M. (2010), *El primer impacto de la crisis en la cohesión social en España*. Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.

Max Neef, M. (1994), *Desarrollo a Escala Humana*. Icaria. Barcelona.

Observatorio Infancia (2006), *La infancia en cifras*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Madrid.

Observatorio Infancia (2007a), *La infancia en cifras*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Madrid.

Observatorio Infancia (2007b), *Plan estratégico nacional de infancia y adolescencia 2006-2009*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Madrid.

Paugam, S. (2007), *Las formas elementales de la pobreza*. Alianza Editorial. Madrid.

Pérez Yruela, M.; Rodríguez Cabrero, G.; Trujillo Carmona, M. (2004): *Pobreza y Exclusión Social en el Principado de Asturias*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Córdoba.

Subirats, J. (Dir); Gomá, R.; Brugé, J. (Coords) (2005), "Análisis de los factores de exclusión social". Documentos de trabajo, 4. Fundación BBVA. Bilbao.

Tezanos, J. F. (2001), *La sociedad dividida. Estructuras de clases y desigualdades en las sociedades tecnológicas*. Biblioteca Nueva. Madrid.

UNICEF, Centro de Investigaciones Inocenti (2007), *Pobreza infantil en perspectiva: Un panorama del bienestar infantil en los países ricos*. Fondo de las Naciones Unidas para la Infancia. Florencia.

Recursos informàtics

http://ec.europa.eu
http://epp.eurostat.ec.europa.eu
http://obrasocial.lacaixa.es
http://www.foessa.es
http://www.fundaciocaixacatalunya.org
http://www.inau.gub.uy
http://www.ine.es
http://www.injuve.mtas.es
http://www.plataformadeinfancia.org/
http://www.unicef.org/spanish/crc/index_30229.html
http://www.unicef.es/contenidos/595/informe.pdf

---

1 GARCÍA, C. ; MALO, M. A; RODRÍGUEZ, G. (2001), "Un intento de medición de la vulnerabilidad ante la exclusión social". Documento de trabajo, nº 13. CSIC. Unidad de Políticas Comparadas. Madrid.

2 On la causalitat no és explicable a partir d'un únic esdeveniment biogràfic o interpretable a partir d'una única dimensió.

3 Definició del Consell de Ministres en el marc del 2n programa de lluita contra la pobresa, de l'anterior Comunitat Econòmica Europea (CEE) desembre 1984.

4 El llindar del risc de pobresa (EUROSTAT - UE) resta establert en el 60% de la renda mitjana. Per la seva banda el llindar de risc de pobresa severa se situa, depenent de diversos criteris en el seu 25% o 30%.

5 PAUGAM, S. (2007), *Las formas elementales de la pobreza*., Alianza Editorial. Madrid.

6 Paugam estableix tres categories partint d'aquesta relació: la pobresa integrada, la pobresa marginal, i la pobresa desqualificadora.

7 LAPARRA, M. (2005), "Una perspectiva de conjunto sobre el espacio social de la exclusión: El caso de Navarra en el contexto español de precariedad integrada". CSIC. Unidad de Políticas Comparadas. Madrid. Documento de trabajo nº 00.

8 MAX NEEF, M (1994), *Desarrollo a Escala Humana*. Icaria. Barcelona.

9 Tal como assenyala Laparra (2007b) s'ha passat d'una concepció individualista de la pobresa, en la qual s'atribueix la responsabilitat de la situació al mateix individu, a un concepte com el d'exclusió entès com un fenomen de caràcter estructural que requereix una anàlisi macro en la qual s'identifiquen tres eixos que configuren la capacitat integradora d'una societat: les transformacions produïdes al mercat laboral, les transformacions en les formes de convivència i l'actual devenir del mateix Estat de Benestar.

10 LAPARRA, M; PÉREZ, B (coords). (2008a), "La exclusión social en España: un espacio diverso y disperso en intensa transformación", a RENES, V (coord.) "VI Informe sobre exclusión y desarrollo social". Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid. Aquest document és accessible en format digital a www.foessa.es

11 "*Las dificultades para trazar con exactitud los cambios en el tiempo debido a las rupturas metodológicas en las principales fuentes y la asimetría entre la profusión de estimaciones sobre niveles y tendencias de la pobreza y el conocimiento de sus factores determinantes*" an AYALA CAÑÓN, L.; MARTÍNEZ LÓPEZ, R.; SASTRE GARCÍA, M. (2006), *Familia, infancia y privación social*. Estudio de las situaciones de pobreza en la infancia. Colección de Estudios, Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.

12 Segons l'informe de Caixa Catalunya, els menors són més proclius a patir pobresa alta i severa, i els més grans, pobresa moderada.

13 Al llarg de 2010 aquest percentatge ha disminuït gràcies al Programa temporal de protecció per desocupació i inserció (426 Euros/mes).

14 Atès que les llars monoparentals amb fill a càrrec són majoritàriament encapçalades per dones, s'ha estès l'ús d'aquest terme.

15 Aquest sistema d'indicadors es va poder validar a partir d'una enquesta amb representació estatal realitzada a Espanya a finals de 2007. Aquesta enquesta va servir també per dur a terme una distribució de les llars espanyoles en quatre grups diferents, en funció de la seva posició relativa pel que fa a un índex sintètic d'exclusió social, elaborat tenint en compte el nombre d'indicadors i la diferent intensitat amb la que cadascun d'ells afectava aquestes llars. Per tal d'aprofundir en aquest tema, es recomana consultar LAPARRA, M; PÉREZ, B (coords). (2008b), *La exclusión social en España: un espacio diverso y disperso en intensa transformación*. Colección Estudios, nº 24. Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid. Aquest document és accessible en format digital a www.foessa.es

16 La denominació original elegida pels autors de l'estudi era *Exclusión compensada*.

17 A: http://www.unicef.org/spanish/crc/index_30229.html

18 FLAQUER, L.; ALMEDA, E.; NAVARRO-VARAS, L. (2006), *Monoparentalidad e infancia*. Colección Estudios Sociales, nº 20. Obra Social, Fundación "la Caixa". Barcelona.

19 Frazer i Marlier en el seu informe elaborat per a la Comissió Europea assenyalen la necessitat d'abordar, amb polítiques específiques a escala de l'EU-25, un fenomen tan preocupant com és la pobresa infantil.
http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/experts_reports/synthesis1_2007_en.pdf

20 AYALA CAÑÓN, L.; MARTÍNEZ LÓPEZ, R.; SASTRE GARCÍA, M. (2006), *Familia, infancia y privación social*. Estudio de las situaciones de pobreza en la infancia. Colección de Estudios, Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.

21 FLAQUER, L.; ALMEDA, E.; NAVARRO-VARAS, L. (2006), *Monoparentalidad e infancia*. Colección Estudios Sociales, nº 20. Obra Social, Fundación "la Caixa". Barcelona.

22 AYALA CAÑÓN, L.; MARTÍNEZ LÓPEZ, R.; SASTRE GARCÍA, M. (2006*), Familia, infancia y privación social*. Estudio de las situaciones de pobreza en la infancia. Colección de Estudios, Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid.

23 EUROSTAT (2010), Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union. http://epp.eurostat.ec.europa.eu

24 CAIXA CATALUNYA, F. (2008), "Informe de la Inclusión Social en España 2008". Fundació Caixa Catalunya. Barcelona.

25 Ídibem

26 Al novembre de 2010 es publicaran els resultats definitius de l'ECV 2009 que, per a dades relatives a ingressos contemplen informació de 2008.

27 Una anàlisi provisional de l'impacte de la crisi es presenta a LAPARRA, M. (2010), "El primer impacto de la crisis en la cohesión social en España". Fundación FOESSA. Cáritas Española. Madrid. Aquest document és accessible en format digital a www.foessa.es

28 Cáritas i la Fundación FOESSA van replicar l'any 2009 l'enquesta realitzada dos anys abans amb l'objectiu de captar els primers efectes de la crisi. Per a això es van poder localitzar més de 1.600 llars dels enquestats l'any 2007 (mostra comuna) i es va completar la mostra,fins a aconseguir les 3.500 llars, obtenint nivells similars de representativitat entre les dues enquestes. D'aquesta mostra comuna es tenen dades de la seva situació els anys 2007 i 2009.

29 Les dades obtingudes a través de l'*Encuesta FOESSA 2007*, en termes de pobresa, són lleugerament inferiors a les obtingudes a través de l'ECV de l' INE.